VALEMEDIA, INFORMAATIOLUKUTAITO JA VAIHTOEHTOINEN TOTUUS – MITEN OPASTAA NUORTA KRIITTISEEN LUKUTAITOON?

ANU Ojaranta INFORMAATIO & OPPIMINEN

ANU OJARANTA, FM, TOHTORIOPISKELIJA

- Kirjastonhoitaja, koulukirjastot
- Tutkija, Åbo Akademi, informaatiotutkimus
  - Perusopetuksen OPS
  - Informaatiolukutaito, tiedonhallintataidot, monilukutaito
  - Opettajien ja koulukirjastonhoitajien haastattelut
  - MV-lehti, Turun puukotukset
- Yrittäjä, kouluttaja, opettaja (AmO)
- Päivätyö: projektisuunnittelijana Turun kaupunginkirjastossa

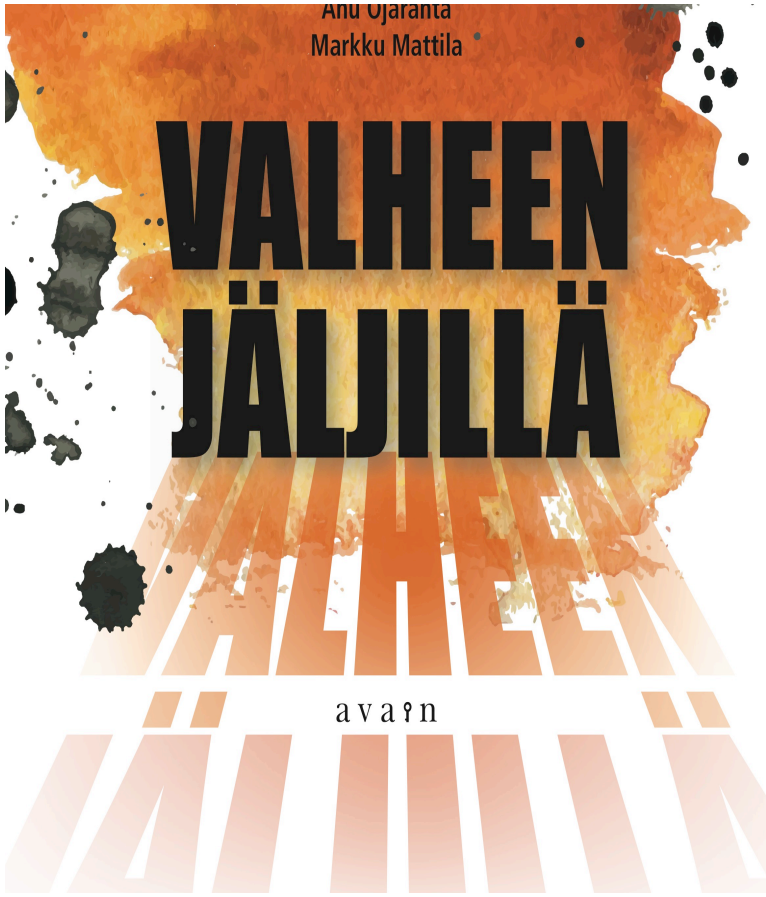

TRIVIAALI SUHTAUTUMINEN TIETOON JA FAKTAAN, AIKAMME ILMIÖ?

- Tiedonhankinnasta on tullut näennäisesti helppoa
- Tutkimuksissa tiedonhaun taidot ovat kuitenkin osoittautuneet heikkolaatuisiksi
- Informaation leviämisvauhti on nopeampaa sosiaalisen median aikana, uutisten, kyseenalaistenkin, jakaminen on helppoa, nopeaa ja kynnys on matalalla
- Informaatio ja disinformaatio löytyvät samoilla hauilla – faktan erottaminen on ensiarvoisen tärkeää
- Entä mikä on yleistiedon merkitys valemedian erottamisessa?

Information is not knowledge

Albert Einstein

OPS2014 JA TIEDOLLA TYÖSKENTELY

ANU Ojaranta INFORMAATIO & OPPIMINEN

OPS2014 JA INFORMAATIOLUKUTAITO

- Eheyttävät oppimiskokonaisuudet ovat kuin tehtyjä historian ja yhteiskuntaopin oppiaineille, koska historiaa ja yhteiskunnallista kontekstia on vaikea irrottaa
- Väitöskirjatutkimukseni mukaan informaatiolukutaito termi ei ole opettajille tuttu. Termi tulee informaatiotutkimuksen ja kirjastomaailman puolelta

ACRL, informaatiolukutaitoinen ihminen pystyy (Helsingin yliopisto, 2001),

- määrittelemään tarvittavan tiedon laajuuden
- pääsemään käsiksi tarvittavaan tietoon tehokkaasti
- arvioimaan tietoa ja sen lähteitä kriittisesti
- liittämään valitun tiedon omaan tietopohjaansa
- käyttämään tietoa tehokkaasti saavuttaakseen tietyn päämäärän
- ymmärtämään tiedon käyttöön liittyviä taloudellisia, oikeudellisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä ja toimimaan eettisesti ja laillisesti hakiessaan ja käyttäessään tietoa.

HISTORIA JA INFORMAATIOLUKUTAITO

- ”menneestä pyritään muodostamaan mahdollisimman luotettava kuva saatavilla olevan todistusaineiston perusteella.”
- ”… taitoa lukea ja analysoida menneisyyden toimijoiden tuottamia lähteitä sekä tehdä päteviä tulkintoja niiden tarkoituksesta ja merkityksestä.”
- ”Historianopetus auttaa oppilaita tunnistamaan yhteiskunnassa olevia arvoja, arvojännitteitä ja niissä tapahtuneita muutoksia eri aikoina.”
- ”… tutkimuksellisia työtapoja, omien tulkintojen tekemiseen ja eriävien tulkintojen arvioimiseen”; arvioinnissa kiinnitetään huomiota tiedon soveltamiseen.

(ePerusteet, yläkoulun historia)

YHTEISKUNTAOPPI JA INFORMAATIOLUKUTAITO

- ”Keskeistä on oppia hankkimaan ja arvioimaan kriittisesti erityyppisten toimijoiden tuottamaa tietoa sekä soveltamaan sitä kohtaamissaan tilanteissa.”
- ”… arvioimaan yhteiskunnan ja talouden kysymyksiä sekä vertailemaan niihin liittyviä erilaisia mielipiteitä ja toimintavaihtoehtoja erilaisten ihmisryhmien ja arvopäämäärien kannalta.”

(ePerusteet, yläkoulun yhteiskuntaoppi)

Arviointiperusteena ei yhteiskuntaopissa informaatiotaitoja ole suoranaisesti, mutta sitä ei niistä aiheista voi missään tapauksessa erottaakaan.

VALEMEDIAN OLEMUS

ANU Ojaranta INFORMAATIO & OPPIMINEN

VALEUUTINEN

- Disinformaatio = tietoisesti harhaanjohtavaa informaatiota
- Misinformaatio = puutteellista tai väärää informaatiota, jota annetaan epähuomiossa, omista puutteellisista tiedoista johtuen, mutta EI tietoisesti toista harhaanjohtaen
- Vaihtoehtoinen totuus = vale (Kellyanne Conway, kun tiedottaja Sean Spicer kertoi virkaanastujaisten katsojamääristä)

Harhautustarkoituksessa tehty teksti (tai vaikkapa video), joka matkii ulkoisesti journalismia, mutta ei ole sitä. Valeuutinen on olennaisilta osiltaan sepitettä. Se voi sekoittaa tosiasioita fiktioonsa, mutta se ei pohjimmiltaan välitä tosiasioista. Valeuutisen tekijän motiivina on yleensä raha, joskus huijaamisesta saatava tyydytys ja toisinaan myös poliittiset pyrkimykset.

(YLE Valheenpaljastaja)

VALEMEDIAN MÄÄRITTELYÄ

”Valemediaksi kutsutut verkkosivustot ovat “vaihtoehtoisen totuuden” pää-äänenkannattajia. Ne väittävät valtamedian vääristelevän totuutta ja lupaavat itse esittää asiat todenmukaisesti. Valemedian julkaisemaa aineistot muokkaavat omalta osaltaan mielipideilmastoa ja toimivat propagandavälineenä.”

(Haasio, Ojaranta, Mattila, 2017)

TUTKIMUSRYHMÄMME TUOTOKSIA

Haasio, Ari; Mattila, Markku, Ojaranta, Anu & Kannasto, Elisa (2018). Terrori-isku tiedontarpeiden virittäjänä: Turun puukotusten aiheuttamat tiedontarpeet. *Informaatiotutkimus,* 37(2). Saatavilla https://journal.fi/inf/article/view/71157

Haasio, Ari; Ojaranta, Anu & Mattila, Markku (2018). Valheen jäljillä. Helsinki: Avain.

Haasio, Ari; Ojaranta, Anu & Mattila, Markku (2017). Valheen lähteillä – valemedian lähteistö ja sen luotettavuus. *Media & Viestintä*, 3-4/2017

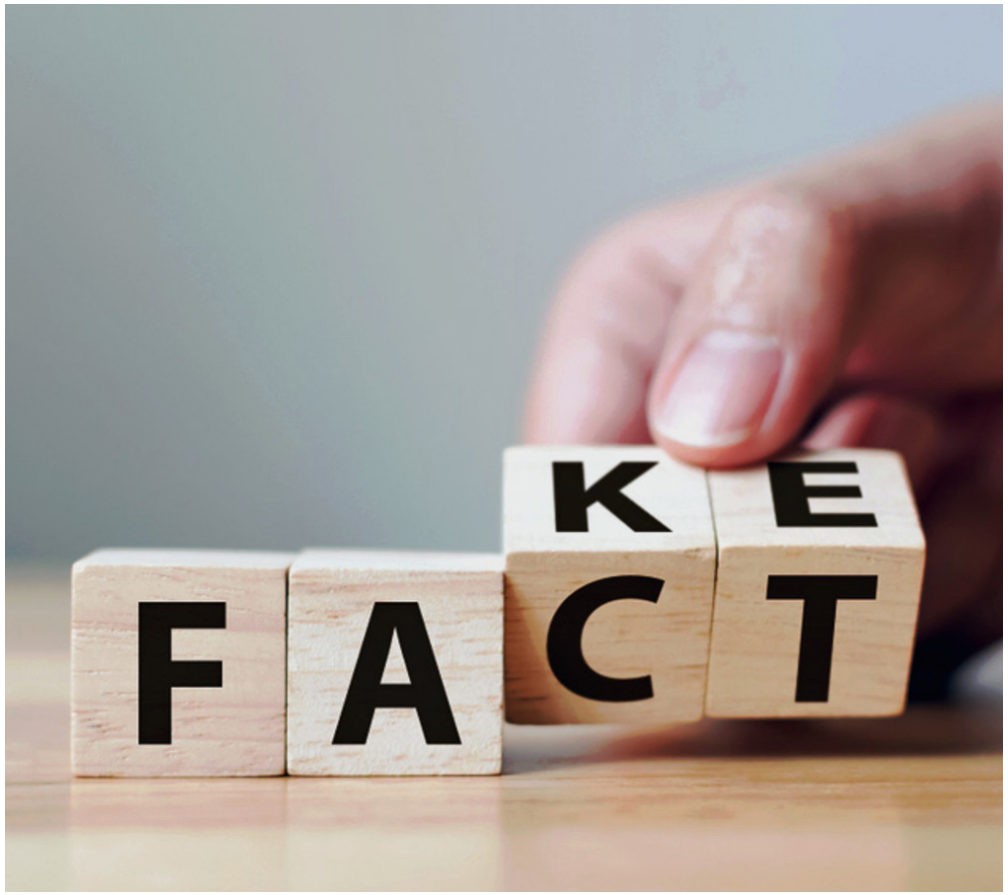

PIIRTEET JA VAIKUTUSKEINOT

- Ei vastuullista päätoimittajaa, oikaisuja ei tehdä, normaalit tekstien lainauskäytännöt ontuvat, tekijänoikeuksia ei kunnioiteta
- Asioita esitetään sopivasti omista lähtökohdista
- Tarkoituksenmukaisuus, propaganda, agenda
- Agendana on usein maahanmuuttovastaisuus, johon sekoittuu erilaisuuden, seksuaalivähemmistöjen, naisten sekä myös viranomaisten mustamaalaaminen

Visuaalisuudella luodaan mielikuvia.

Lähteitä käytetään, ja se tuo luotettavuuden tunnetta, mutta osa lähteet ovat osoittautuneet epäluotettaviksi ja käyttö epäeettiseksi.

Lähteitä muunnellaan julistamaan omaa totuutta ja vahvistetaan mielikuvia.

MV-lehti julkaisi videon maahanmuuttajan itsemurhayrityksestä (8.3.2017). Kahdessa viikossa yli 89 000 katselukertaa, jaettiin 2100 kertaa sosiaalisessa mediassa.

MIELIKUVIEN LUOMISTA – CASE MV-LEHTI

Todellinen otsikko Migriltä:
Vastaanottokeskuspaikkoja vähennetään lisää

Poliisin tiedotteen otsikko:
Ilmatilan käyttöä rajoitetaan Lahden MM-kilpailujen ajan.

Vuodepaikkoja laittomasti maahan tunkeutuneiden kehitysmaalaisten hyysäyskeskuksissa vähennetään

Majoituspaikat vähenevät noin 1 100 paikalla.

22.02.2017 19:20, 3686 lukukertaa

Muslimiterroristien pelätään iskevän Lahden MM-kisoissa – radio-ohjattavat lentolaitteet kielletty

Tiedossa on, että muslimit voivat tehdä terrori-iskun radio-ohjattavilla pienoishelikoptereilla. Lahdessa ilmatilan käyttöä rajoitetaan maanpinnasta 300 metrin korkeuteen. Käytännössä kohteina ovat lennokit, miehittämättömät ilma-alukset, varjoliitimet ja muut kauko-ohjatut ilma-alukset.

20.02.2017 12:22, 5301 lukukertaa

MIELIKUVIEN LUOMISTA – CASE MV-LEHTI

Lähteenä on Meri-Lapin rikostorjunnan tiedote, jossa poliisi varoittaa henkilöstä, joka oli puhelimessa esiintynyt rikospoliisina ja pyrki urkkimaan pankkitunnuksia. Ihonväristä tai etnisyydestä ei aidossa uutisessa ollut mitään mainintaa.

Poliisi varoittaa pankkitunnuksia kalastelevista valepoliiseista

Huijarisoiton saaneita tai virkamerkittömiä valepoliiseja kohdanneita pyydetään ottamaan välittömästi yhteyttä poliisiin.

23.02.2017 18:40, 1111 lukukertaa

Viitekuva.

Poliisi.fi tiedottaa:

KUVILLA VAIKUTTAMINEN

KUVALLA VAIKUTTAMINEN

Kyseessä on rahtilaiva Vlora, joka rakennettiin Italiassa 1960, seilasi Albanian lipun alla vuoteen 1996 asti ja lopetti liikennöinnin 1997.

Kuva on albanialaispakolaisista Barin satamasta, 8.8.1991.

(Rare historical photos, 2018)

KUVIA TESTITARKOITUKSESSA

”Boldrini's resources in Forte dei Marmi shop at Prada with our €35. Share this picture if you are outraged.”

TARINA ON VAAN NIIN VETÄVÄ

- Wackenin festivaaleille eksyneet vanhukset! (Soundi, 2018)
  - Uutisankka, jota harva tiedotusväline oikaisi
  - Mielenterveyskuntoutujia, alle 60-vuotiaita, eksyivät kaupunkiin ja päihtyivät, olivat sekavassa mielentilassa ja heidät vietiin festivaalin ensiapualueelle toipumaan.

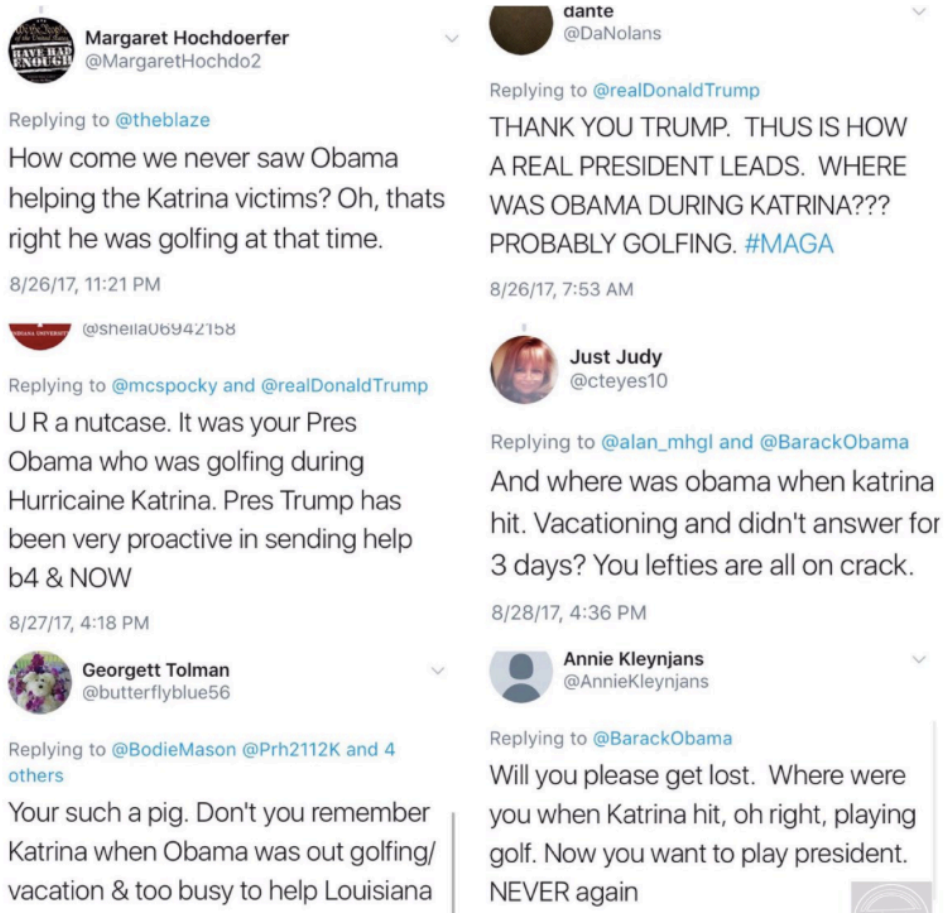

MIKSI NÄMÄ UUTISET KUITENKIN UPPOAVAT?

ANU Ojaranta INFORMAATIO & OPPIMINEN

VAHVISTUSVINOUMA TAI -HARHA

- Haetaan ja otetaan vastaan sellaista informaatiota, joka vahvistaa jo olemassa olevia käsityksiämme asioista.
- Informaatio, joka ei tue omia käsityksiä, sivutetaan helposti – ristiriitaista informaatiota ei vaan edes lähdetä ajattelemaan rakentavasti
- Ristiriitainen tieto ahdistaa ja tekee siten vastakkaisen informaation kohtaamisesta epämiellyttävää.
- Ns. kuplat tekevät tämän meille myös helpoksi ja hankaloittavat ristiriitaisen tiedon havaitsemista. (Algoritmit vielä avittavat…)

EN SIIS SUOSTU USKOMAAN!

Ihmisillä on taipumus jättää vääräksi todistettua tieto huomioimatta – vastakkainen informaatio aiheuttaa ahdistusta

1. Lähteiden valikoiminen – epämiellyttävä totuus jätetään omaan arvoonsa –”New York Times, CNN, all fake news!”
2. Mielipide vaikuttaa faktojen omaksumiseen – vahva oma käsitys asioista estää tiedon puolueettoman käsittelyn.
3. Takaisku-efekti – käsitys vahvistuukin
4. Todellisuuden illuusio – esim. Hillary Clintonin pyörittämä pedofiliarengas

”Yhdysvalloissa elää myös merkittävä joukko ihmisiä, jotka eivät suostu uskomaan, että heidän presidenttinsä **Barack Obama** on syntynyt Yhdysvalloissa ja että hän on kristitty eikä muslimi.” (Yle 2015)

YLIVERTAISUUSVINOUMA, DUNNING-KRUGER EFEKTI

”One of the painful things about our time is that those who feel certainty are stupid, and those with any imagination and understanding are filled with doubt and indecision.” *(Bertrand Russell)*

- Mitä vähemmän tiedät, sitä enemmän luulet tietäväsi
- Kriittinen ajattelu ei siis edes välttämättä tule kyseeseen: rokotukset, hopeavesi, uskomushoidot
- Pätee myös politiikassa: Yhdysvaltalainen tutkimus kansalaisten poliittisesta tietämyksestä:

  ”Moni amerikkalainen vaikuttaa todella itsevarmalta omista tiedoistaan, koska he eivät tiedä itse, kuinka vähän he oikeastaan tietävät. Vaikutus näyttää myös vahvistuvan, kun ihmiset kohtaavat toisen poliittisen laidan edustajia, Anson kertoo.” (HS,2018)

KOGNITIIVINEN AUKTORITEETTI, WILSON 1983

- Saamme paljon informaatiota primäärilähteistä, mutta Wilsonin mukaan suurin osa informaatiosta saamme toisen käden tietona. Tällöin alamme arvottamaan kenen kertomana asia on uskottavampi?
- Kuka on sinulle kognitiivinen auktoriteetti, kenen juttuja uskot, kenen sana painaa eniten?
  - Presidentti tai oppositiojohtaja? Rap-artisti (Flat earthists) tai muu idoli? Tutkija vai kokemusasiantuntija?
  - Yhteiskunnalliset näkemykset, ruokavalio, uskomushoidot
  - Esimerkkinä Yhdysvallat: vaikka presidentti Trump sanoisi mitä, osa äänestäjistä tulee yhä pysymään sanojensa takana, mikään skandaali ei saa äänestäjien uskoa horjumaan
- Miksi tämä on vaarallista? -> ”mitä suurempi vale, sen helpompi se on uskoa”

MITEN TYÖSTÄÄ NÄITÄ AIHEITA OPPITUNNEILLA?

ANU Ojaranta INFORMAATIO & OPPIMINEN

ARGUMENTOINTITAIDOT

Argumentointi sekä virheelliset päätelmät ja niiden selitykset antavat hyvän pohjan myös kriittiselle ajattelulle.

Näitä argumentoinnin selityksiä näkyy nyt myös verkkokeskusteluissa. (Skepsis ja mm. lukioiden verkkokokonaisuuksissa hyviä tehtäviä ja malleja / aineistona vaikka Hesarin kommentointi)

- Henkilöä vastaan hyökkääminen
- Olkinukke
- Asiaton auktoriteettiin vetoaminen
- Vetoaminen tiedon puutteeseen
- Vetoaminen toistoon, voimaan tai seurauksiin
- Väärä vastakkainasettelu, kehäpäätelmä
- Viettävä pinta
- Kausaalisuuden ja korrelaation sekoittaminen
- Tilastojen ymmärtäminen väärin

SOMEAJAN KANSALAISTAITOJA

- Informaatiolukutaitojen opettelua - pyytäkää kirjastoa mukaan suunnittelemaan!
- Perinteiset kriittisen ajattelun kysymykset: kuka, missä, milloin, minkä takia, millä motiivilla, kenelle kirjoitettu, mitä tekstillä/uutisella halutaan saavuttaa, keneen halutaan vaikuttaa ja millä mekanismeilla?
- Argumentoinnin opettelu, faktoilla väittely – mielipiteet on erikseen. Mielipiteenkin pitäisi perustua faktaa, mutta perustuu liian usein pelkkään tunteeseen.
- Riittävän tiedon pohjalta valistuneen käsityksen synnyttäminen.
- Informaatiosta tulee tietoa ja tietämystä vasta, kun informaation on laitettu sille kuuluvaan kontekstiin: data – informaatio – tieto – tietämys = oppiminen
  - Tiedolla työskentely paljon tärkeämpää kuin tiedon löytäminen!

OHJATTU TUTKIMINEN (GID™)

Kuhlthau, Maniotes, Caspari (2012). Guided Inquiry Design: A framework for inquiry in your school.

Loistavia menetelmiä tiedolla työskentelyyn:

- Lähteitä tutkitaan ja valikoidaan – kirjoitetaan muistiin ja niiden käytettävyys dokumentoidaan! Tämä auttaa myös työstämään lähdeluetteloa

- Tiivistelmän kirjoittamisen opettelu auttaa mieleen painamista

- Lähteiden yhdistely ja taito tehdä informaation palasista oma synteesi – copy +paste syndrooman estäminen

- Työtapa haastaa ajattelemaan, konstruoimaan ja sitä kautta oppimaan.

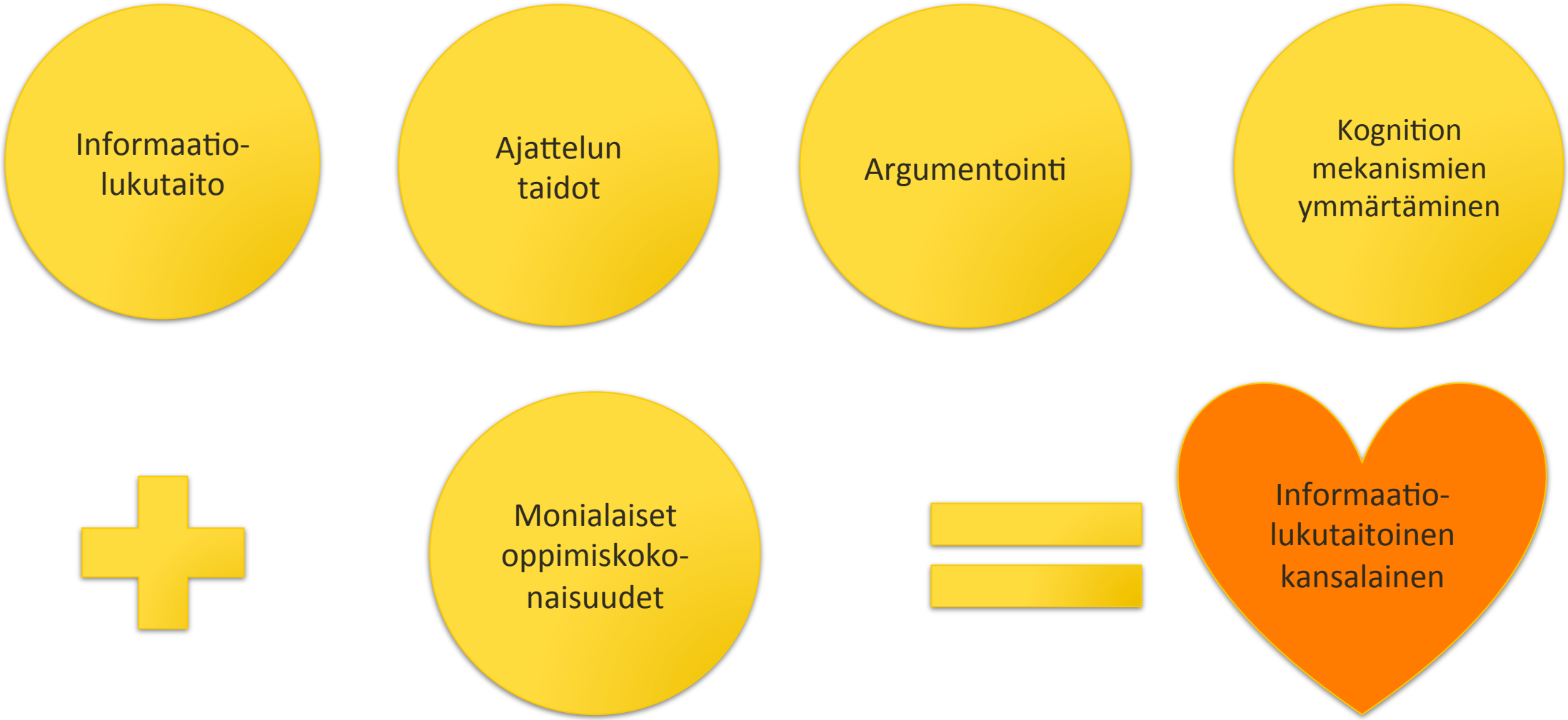
Informaatio-
lukutaito
Ajattelun
taidot
Argumentointi
Kognition
mekanismien
ymmärtäminen
Monialaiset
oppimiskoko-
naisuudet
Informaatio-
lukutaitoinen
kansalainen

KIITOS!

anu@anuojaranta.fi

www.anuojaranta.fi

Twitter @anuojaranta

ALENNUSKOODI KIRJAN OSTOON!

Avaimen verkkokaupan kautta (https://avain.net/)
25% alennus kirjastamme Valheen jäljillä:

Koodi FAKENEWS syötetään kassalle oston yhteydessä.

LÄHTEET:

Haasio, Ari; Mattila, Markku, Ojaranta, Anu & Kannasto, Elisa (2018). Terrori-isku tiedontarpeiden virittäjänä: Turun puukotusten aiheuttamat tiedontarpeet. *Informaatiotutkimus,* 37(2). Saatavilla https://journal.fi/inf/article/view/71157

Haasio, Ari; Ojaranta, Anu & Mattila, Markku (2018). Valheen jäljillä. Helsinki: Avain.

Haasio, Ari; Ojaranta, Anu & Mattila, Markku (2017). Valheen lähteillä – valemedian lähteistö ja sen luotettavuus. *Media & Viestintä*, 3-4/2017

Helsingin yliopisto (2001). Informaatiolukutaidon osaamistavoitteet yliopisto- ja korkeakouluopetuksessa. http://www.helsinki.fi/infolukutaito/ILopetus/osaamistavoitteet.htm

Kuhlthau, Maniotes, Caspari (2012): Guided Inquiry Design: A framework for inquiry in your school.

HS (2018). Tutkimus osoitti ylivertaisuus-vinouman pätevän myös politiikkaan: Mitä vähemmän ihminen tajuaa aiheesta, sitä enemmän hän luulee tietävänsä. https://www.hs.fi/tiede/art-2000005648347.html

Rare historical photos (2018). Albanian refugees arriving in Italy, 1991. https://rarehistoricalphotos.com/albanian-refugees-italy-1991/)

Skepsis. Argumentoinnin virheet. http://www.skepsis.fi/jutut/virhelista.html

Soundi (2018). Tarina hevifestareille karanneista senioreista olikin ankka – todellisuus osoittautui kerrottua surullisemmaksi. https://www.soundi.fi/uutiset/tarina-hevifestareille-karanneista-senioreista-olikin-ankka-todellisuus-osoittautui-kerrottua-surullisemmaksi/

YLE (2017). Valheenpaljastaja: Mitä valeuutiset ovat ja mitä ne eivät ole. https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/01/26/valheenpaljastaja-mita-valeuutiset-ovat-ja-mita-ne-eivat-ole